

דתישכונע

פרשת לך-לך, תשע"ט, מספר 1290

ברית בין הבתרים לאור תעודות מן המזרח הקדום

נגה איילי-דרשן

מקדש... ושיהיה המזבח לשמו... ושהקורבן יהיה לו... וההשתחויה תהיה לו, וההקטרה תהיה לפניו. הוא אסר שייעשה דבר ממעשים אלה לזולתו.

על מנת להכיר כיאות את מנהגי העולם שבקרבנו צמח עם ישראל, אין לנו אלא לקרוא את התעודות שנכתבו בידי סופרי העמים עצמם. ברוח דברים זו, ברצוני להעיר על המנהג העומד ביסודה של ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם, אשר היה מקובל בקרב שכניו של עם ישראל, ועם ישראל עצמו, במשך מאות בשנים.

על פי הכתוב בפרשתנו, לשאלת אברהם: "במה אֲדַע כִּי אֵינְךָ אֱלֹהִים", ציווה אותו ה': "קְחָה לִּי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלֶּשׁ וְתָר וְגֹזֵל", מבלי להסביר את תכלית הציווי (בר' טו:ח-ט). ואולם אברהם הבין מייד במה מדובר, לקח את החיות, ביתרן והניח את בתריהן זו מול זו. חלק מהפרשנים סברו כי מדובר בחיות המיועדות לקורבן, או לכל הפחות – רמז לקורבנות (השוו רש"י ורד"ק על אתר). אולם לא כך הוא; אין מזבח, אין זריקת דם, והחיות אינן נשרפות או נאכלות, ואף מכונות 'פגרים'. לא טקס הקרבה מתבצע כאן, אלא טקס ברית, כפי שאכן נחתם הפרק: "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית" (פס' יח).

תעודות המזרח הקדום, ובפרט התעודות של העמים השמים-מערביים (העמים ששפתם היא הקרובה ביותר לעברית) מלמדות, כי עמים אלו נהגו, דרך קבע, לכרות בריתות ביניהם בליווי טקס ביתור חיות. ואומנם, לא לחינם משמשים גם בשפות אלה פעלים המצביעים על גזירה, כריתה וביתור, לציון הברית. כך, למשל, באחד מניבי הארמית מכונה הברית "גזירת עדות" (גז"ר עדיא), ואילו בניב ארמי אחר, זוהי "כריתת אלה" (כר"ת אלת), בדומה לעברית. יש שהפעולה עצמה הפכה לשם הברית; כך בניב האמורי של אנשי העיר מארי מכונה הברית "קטילת חמור" (קט"ל עיר), על שם החיה המבותרת בזמן הטקס. בכל אותם מקומות נחשבה הברית לטקס משפטי מובהק ומחייב, לא לטקס פולחני. המעשה המלווה – ביתור חיות – הוא שהעניק את פועל הכריתה לפעולת הברית.

לאחר שהעמיד אברהם את גזרי הפגרים זה מול זה, מתואר: "וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה וְעִלְטָה הָיָה

גילוי רבבות התעודות העתיקות במרכזי התרבות של המזרח הקרוב הקדום פתח עולם חדש לחוקרי העת העתיקה. עד לפני כמאתיים שנה נחשב המקרא העברי לשריד כמעט יחיד לעולם זה, והנה לפתע נמצאנו למדים, לדוגמה, כמה חזק היה אחאב בעיני המלכים האשוריים, ומי הוא אסרחדון הנזכר כבדרך אגב בספר ישעיה. גם משמען של מילים יחידאיות במקרא כמו 'פח', 'שכיות חמדה', ואפילו שמה הבבלי של 'תל אביב' הובן בזכות התעודות העתיקות. ככל שרבו הפיענוחים של התעודות, כך הלכו החוקרים והתמקצעו בתחומים השונים שהתגלו בהן.

מלבד לשון והיסטוריה, אחת התגליות החשובות ביותר הייתה ההכרה כי התרבות הישראלית לא נוצרה בחלל ריק. כל עוד היה התנ"ך יָד בודד לעולם שהלך והשתנה, נראה היה כי המנהגים המשתקפים בו שונים מהמקובל בקרב שאר העמים, בני זמנם של פרשני המקרא לדורותיהם. התעודות העתיקות לימדונו כי אין הדבר נכון כלל ועיקר, ואף שלכל תרבות ייחוד משלה, השיתוף ביניהן רב. כפי שהסביר זאת הרמב"ם במורה נבוכים (ג:לב, מהד' שורץ, עמ' 533-534) באשר לקורבנות, כך נכון הדבר לכל מנהג ודרך:

והדרך המפורסמת בעולם כולו... לא היה אלא להקריב מיני בעלי-חיים באותם מקדשים שהציבו בהן הצורות, ולהשתחוות להן, ולהקטיר קטורת לפניהן... כפי שהסברנו, לא הצריכו חוכמתו יתעלה ועורמת-חסדו, הנראית בבירור בכל מה שברא, שיצווה עלינו לדחות את מיני דרכי פולחן אלה, לעזוב אותם ולבטלם, כי זה היה באותם ימים דבר שאין להעלות על הדעת לקבלו בהתאם לטבע האדם אשר לעולם נוח לו במה שהספין אליו... לכן השאיר יתעלה את מיני העבודות האלה והעבירן מהיותן לנבראים ולדברים דמיוניים שאין להם מהות אמיתית, להיות לשמו יתעלה, וציוונו לעשותם לו יתעלה. לכן ציווה לנו לבנות לו

* ד"ר נגה איילי-דרשן, המחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות, אוניברסיטת בר-אילן.

כי בני מארי ראו בדם הבתרים אות לקשר החדש בין הבאים בברית, כמו היו אחים בדם.

פירוש אחר למנהג הביתור ניתן בטופס הברית שנחתמה בין שני מלכים ארמיים, בימי שושלת יהוא מלך ישראל. על פי הנאמר שם, ביתור החיה מסמל את עונשם של העוברים על הברית: "ואם ישקר מתעאל בר עתרסמך מלך ארפד לבר-גאיה מלך כתך... כמו שנגזר עגל זה כך יגזר מתעאל וייגזרו שריו" (המקור בארמית: "ואיך זי יגזר עגלה זנה כן יגזר מתעאל ויגזרו רבוה"). כתשע מאות שנה קודם לכן, פירשו באופן דומה מלכי הערים הסוריות חלב ואללח' את מעשה שחיטת הטלה בחוזה ביניהם: "אבא-אל נשבע לְיָרִים-לים ושחט את צוואר הטלה (לאמור): 'אם אקח חזרה את אשר נתתי'".² זו הייתה המציאות הרווחת בכנען וסביבותיה, על פירושה ודרשותיה, עוד בטרם התיישב בה עם ישראל, וגם אחרי כן.

לא המנהג עצמו הוא החידוש אפוא, כפי שהטעים הרמב"ם, אלא התוכן הנוצק לתוכו.³ לא עמים זרים באים בברית המתוארת בפרשתנו, ולא אלים אחרים, אלא ה' ועמו הנבחר. מראה השכינה העוברת בין בתרי החיות, כמנהג המקובל על הכול באותם זמנים, היה חלק מרכזי בטקס הברית בין א-לוהי ישראל לעמו, אשר בה הובטחה ארץ כנען לצאצאי אברהם. זהו פשוטו של מקרא במקומו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

² לבריתות אלו ובריתות נוספות, וכן הסבר מקיף ועדכני, ראו: א' אלטמן (ואחרים), **בריתות מדיניות במזרח הקדום**, ירושלים תשע"ח.

³ בהשוואה למכתבי מארי בולט לכאורה ההבדל בין ביתור החיות הטהורות בברית המקראית לבין ביתור החמורים המקובל במארי. אולם נראה כי מארי היא מקרה ייחודי, שכן בברית מתעאל ובר-גאיה מבותר עגל, כמו בברית צדקיהו והעם, ובברית אבא-אל וירים-לים (הקדומה ממנה) בותר טלה. באחד ממכתבי מארי אף נאמר כי בשעה שפלוגי ביקש לבתר עז בברית, לא הסכים לכך נציג מלך מארי ודרש שיובא חמור במקומו.

והנה תנור עֶשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה" (פס' יז). מדוע עבר תנור העשן ולפיד האש בין גזרי החיות? על כך אמר הרמב"ן בחריפותו: "והנה השכינה עברה בין הבתרים... וזה טעם 'כרת ה' את אברם ברית', כי הקדוש ברוך הוא בעצמו העביר ברית בין הבתרים. והמשכיל יבין" (על אתר; והשוו גם רש"י ד"ה "ויבתר אותם"; בכור שור, ד"ה "והנה תנור עשן"; ועוד). הרמב"ן, כמו פרשנים אחרים, הסתמך על המתואר בספר ירמיהו, דורות רבים לאחר מעשה אברהם. בפרק ל"ד שם מסופר, כי צדקיהו כרת עם העם ברית לשלח את העבדים והשפחות, ואלו עברו בין שני בתרי "הַעֲגֵל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לְשָׁנִים" (פס' יח).

והנה מסתבר, כי כבר מאות שנים לפני אברהם וירמיהו נהגו עמי הסביבה לקיים מנהג זה. העדות הקדומה ביותר לכך מגיעה מהעיר מארי השוכנת על הפרת (במזרח סוריה). באזור זה התנחלו שבטים אמוריים לאחר שהיגרו מאזור כנען לעבר סוריה ומסופוטמיה בהגירת העמים הגדולה. אף על פי שקיבלו על עצמם את מנהגי מקומם החדש, שמרו אותם שבטים על מורשתם הקדומה, כפי שמעידים שמותיהם הפרטיים, שפתם, ומנהגיהם הייחודיים. כך, למשל, יש בהם שנקראו שמו-אל, ועבד-דגן. אחד משבטיהם אף נקרא בני-ימין. בין מנהגיהם הייחודיים ניתן למנות מפקד פולחני לפני מלחמה, הודעת דבר האל בנבואה, וכריתת ברית המלווה בביתור החיה.

על כל אלה אנו יודעים ממכתבים באכדית שנכתבו למלך מארי על לוחות טין, אשר התקשו בשריפה הגדולה ששרף חמורבי מלך בבל את ארמון המלך, וכך נשמרו עד ימינו. הנה לדוגמה מכתב שכתב אחד המלכים בקשר לערים שהפרו את הברית עם מארי (בתרגום לעברית): "אדוני צריך לתקוף את הערים אשר הפסיקו להעלות את מס אדוני, ושעם אנשי עיר פלונית קטלו חמורים". 'קטילת חמור' בשפת מארי היא, כאמור, כינוי לכריתת הברית, על שם הפעולה הנעשית בה. במכתב אחר נאמר, באופן חיובי הפעם, על המלכים אשר: "אחרי שהסכימו ועשו חוזה, וחמור נקטל, (אז) אח השביע אח וישבו למשתה". המכתב הבא מעיד על הפעולה עצמה הנעשית עם הקטילה: "ביני ובין מלך פלוני יש דם והסכסם. מאה אנשי שבט פלוני ומאה עבדיי איתי, יחדיו – מאתיים עבדיי הנאמנים, ראשית ארצי, ניצבו בתוך הדם; ואז נשבעתי למלך פלוני".¹ המכתב האחרון מרמז

¹ למכתבים אלו ועוד רבים, ראו: מ' ענבר, **נבואות, בריתות ושבטים בתעודות מארי בתקופת המלכים האמוריים (מסוף מאה י"ט לפסה"נ ועד 1760 לפסה"נ)**, ירושלים תשס"ז. "פלוגי" בתרגום למעלה נועד להקל על הקריאה. לשמות העמים והאנשים, ראו אצל ענבר.